IJSES *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*
International Journal of Social and Economic Sciences 1 (1): 89-92, 2011
ISSN: 2146-5843, E-ISSN: 2146-0078, www.nobel.gen.tr

Özbek Atasözlerinde Toprak Olgusu

Cihangir DEMİR*
Muğla Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Muğla

*Sorumlu Yazar
cihanmir@gmail.com

Özet

Atasözleri kültürümüzün en önemli ürünlerinden biridir. Yapı olarak tek mısralı, bazen de çift mısralı olan atasözleri; bir yargıyı veya bir düşünceyi aktarma aracıdır. Atasözleri içinde büyüdüğü toprağın, milletin kültürü ve tarihiyle beslenir. Geçmişte yaşanmış iyi- kötü olaylardan yola çıkarak bugün ve gelecek için bir takım bildirimlerde bulunurlar. Bu bakımdan atasözleri sözlü bir tarih hazinesidir. Yaşamımızın her dönemi ve yaşamımızdaki bütün varlık- unsurlar için söylenmiş bir atasözü mutlaka vardır: Toprak da bunlardan biridir.

Toprak yaşam kaynağımız, bizlere yaşamımız için gerekli olan şeyleri veren ve öldüğümüzde bizleri yeniden kendine alacak olandır. Toprak tüm yaşamın kaynağıdır.

En eski Türk topluluklarında var olmuş ve hala bazı noktalarda varlığını korumakta olan yer- su inancı, Türk toplumunun doğaya, yere ve suya olan bağlılığını artırmıştır. Bu ana inanca bağlı olarak birtakım ritüeller ortaya çıkmış, insanların bu varlıkları kutsallaştırılmasına neden olmuştur.

Bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Özbek Türklerinde de toprak en değerli hazine olarak kabul edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında şüphesiz yaşanılan coğrafyanın verimlilikten yoksunluğu ve eski yer- su inancı etkilidir.

Özbek Türklerinde atasözleri büyük bir öneme sahiptir. Özbek Türkçesinde maqal olarak adlandırılan atasözleri hemen hemen her konuşmada karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya toplulukları arasında toprağı eskiden beri en verimli şekilde işleyen Özbek Türklerinin dilinde toprak ve su hakkında birçok deyim ve atasözü mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Özbek, toprak, atasözü, Özbek atasözleri

Abstract

Our culture is one of the most important products of Proverbs. Building a single verse sometimes with double verse proverbs, the judiciary or a philosophy, a transfer tool. Proverbs grown in soil, culture and history of the nation is fed. Based on good and bad events that happened in the past for present and future are found in some reports. In this regard, a historical treasure oral proverbs. The period of our lives and the lives of all beings-elements must be made to have a proverb: Soil is one of them.

Soil, the source of life, giving us things that are necessary for our lives and we die we will get back is the self. Soil source of all life.

The oldest Turkish community was and still maintains its presence at some point in the belief that-water, the nature of Turkish society, has increased its commitment to the ground and water. This is the main belief has emerged due to some rituals to think that the sacred these assets has led to people.

All the Turkish community in the soil as well as the Uzbek Turks were regarded as the most precious treasure. This situation no doubt experiencing the emergence of geography and lack of productivity-old in the belief that water is effective.

An Uzbek Turks proverb has a great importance. Uzbek Turkish maqal called proverbs appeared in almost every speech. Communities in Central Asia has always been among the most fertile soil in the functioning of soil and water on the Uzbek Turks are many idioms and proverbs.

Key words: Uzbek, soil, proverb, Uzbek proverbs

Throughout this paper, the Turkish-Armenian relations will be summarized in a chronological unity, and the language interaction observed between the nations will be assessed within the framework of works produced.

Key Words: Language Interaction, Minorities, Common Culture

GİRİŞ

Atasözleri, uzun deneme ve gözleme dayanarak söylenmiş ve halka mal olmuş, kalıplaşmış ifadelerdir. (TDK 2005: 140) Genel olarak bir yargı anlatan, kimi zaman ölçü ve uyakla söylenen atasözleri; geçmişin geleceğe bir yansımasıdır. Atasözleri günlük yaşamda oldukça yoğun bir biçimde kullanılır ancak yeri gelmeden söylenmez. (Altun 2004) Atasözleri, halk dilinde yüzyıllar boyunca aktarıla gelen güzel hazinelerden biri olarak göz önüne çıkarlar. Tam bir hükmü açıklayan düşünceyi topluca, ustaca ve zekice zikreden ya da aktaran sözlerinde halk, kendisinin asırlar öncesinden süzülüp gelen hayat tecrübesini, iyi ve doğru olan ideale olan meylini yansıtmıştır. Genelde atasözleri, hayatta rastlanan olay ve durumları gözlemenin sonucu olarak bu olay ve durumlara göre insanların zihninde doğan fikir ürünü olarak meydana gelirler.

Atasözleri halk edebiyatı ürünleri içinde incelenmektedir. Atasözleri insanlara ders verme, insanı doğru yola sevk etme, gelecekle ilgili tahminde bulunma vb. işlevleri bünyesinde

barındırır. Bu bakımdan atasözlerini didaktik (öğretici) olarak nitelendirmek mümkündür. Atasözleri halk edebiyatının öteki türlerinde (örneğin şiir, masal, tekerleme ve bilmecede) rastladığımız; renklilik, çok anlamlılık, kaypaklık, kelime cambazlıkları vb. anlatım ve üslup oyunlarından kaçınır. (Boratav 1988: 118)

Atasözleri Türk topluluklarında büyük bir önem görmüştür. Atasözleri diğer Türk topluluklarında farklı isimlerle (sav, mesel, darb-ı mesel, atalar sözü, xohono, takmak, ülgerocak, takpak, söpsek, comak, oranlama, samah, eski söz, kartlar sözü, hikmet, makal, tabma, ulular sözü, darb-ı kelam, deme, deyiş, ozanlama (Kültür Bakanlığı 1991) anılsa da özde aynıdır.

Her Türk topluluğunda atasözlerinin büyük bir önemi vardır. Özbek Türklerinde de hemen her konuda bir atasözü bulmak mümkündür. Biz bugün burada Özbeklerin dünya görüşünü, geçmişini ve geleceğini içinde barındıran ve hala geçerliliğini yitirmeyen, toprak ile ilgili atasözlerini inceleyeceğiz ancak konuya giriş yapmadan önce toprak olgusuna değinmekte fayda olduğunu düşünüyoruz.

Toprak kelimesi (Özbek T. tuprak) sözlüksel olarak yer kabuğu, ülke, arazi, tarla, yaşanılan yer anlamlarını taşır. (TDK 2005: 1995) Mecazi olarak da ölüm vb. gibi manalar taşımaktadır.

İnsanoğlu topraktan yaratılmıştır ve yine toprağa dönecektir. Toprak dünya üzerinde yaşadığımız yer, var olmamızdaki ana etken ve yaşantımızı sağlayabilmek için gerekli olan gıda, su gibi maddeleri bünyesinde barındırır. Bu bakımdan toprağın insanoğlu için önemi oldukça büyüktür. İnsanoğlu toprağı şiirlerinde, şarkılarında kısacası tüm edebiyat türlerinde yoğun bir biçimde işlemiştir. Dillere pelesenk olmuş şiirlerde, türkülerde toprağın avazını duyarız hep. Nitekim ünlü Türk halk ozanı Âşık Veysel Şatıroğlu bir şiirinde;

Dost dost diye nicesine sarıldım
Benim sadık yârim kara topraktır.
Beyhude dolandım, boşa yoruldum
Benim sadık yârim kara topraktır.

Nice güzellere bağlandım kaldım
Ne bir vefa gördüm ne fayda buldum
Her türlü istediğim topraktan aldım
Benim sadık yârim kara topraktır.

Koyun verdi, kuzu verdi, süt verdi
Yemek verdi, ekmek verdi, et verdi
Kazma ile dövmeyince kıt verdi
Benim sadık yârim kara topraktır. (Özçelik 2010: 14)

diyerek toprağın insanoğlu için ne kadar gerekli olduğunu yalın bir dille açıklamaya çalışmıştır. Edebiyatımızda tıpkı bu şiirdeki gibi toprak unsurunu inceleyen, işleyen binlerce eser vardır.

Bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Özbek Türklerinde de toprak en değerli hazinedir, yaşam kaynağıdır. Bunun sebebini düşünecek olursak Özbeklerin yerleşik yaşama çok erken geçtiğini ve yaşadıkları bölgenin coğrafi koşullarının yaşama elverişli olmadığını görürüz. Ancak dünyanın en eski sulama kanallarından bazılarının (Dragon kanalı- Semerkand) bu topraklarda inşa edildiğini de unutmamak gereklidir.

Gerek eski Türk topluluklarında gerekse günümüz Türk devletlerinde yer-su inancının temelinde vatan düşüncesinin yattığını söylemeliyiz. Doğa, vatan, ana… Toprağın mücessemleştirildiği bu kutsal kavramların dilde güçlü yansımalar göstermesi gayet tabiidir. Çünkü toplumun bilincindeki ve bireyin gönlündeki en mantıklı, hareketli fikir ve duygular ilk önce muayyen dil unsurları şeklinde dışa vurulacaktır. Dünya dillerinde yer, su, toprak hakkındaki atasözlerinin deyimlerin ve aforizmaların belirgin olmasının nedeni budur. (Eltazarov 2010: 38)

Elbette bir makale içinde toprakla ilgili bütün Özbek atasözlerini incelemek mümkün değildir. Biz bu makalemizde konumuzla ilgili olarak birkaç örnek üzerinde hareket edeceğiz. İnceleyeceğimiz atasözlerini daha anlaşılır bir hale getireceğini düşündüğümüz için atasözlerini kendi içinde gruplara ayırarak inceleyeceğiz. Bu gruplandırmayı ise atasözlerinin taşıdığı anlama göre yapacağız. Buna göre;

- Yaşam kaynağı anlamını taşıyan atasözleri
- Yaşanılan yer (vatan) anlamını taşıyan atasözleri

şeklinde iki ana başlık altında inceleyeceğiz.

Yaşam Kaynağı Anlamını Taşıyan Atasözleri

Bu gruba giren atasözlerinde toprak zenginlik kaynağı, varlık sebebidir. Bir mesleğin oluşmasında ana etken yaşamın devamı için önemli bir varlıktır. Bu gruba giren diğer atasözleri mecazi manada ölüm olgusunu bünyesinde barındırır. Bu bakımdan ölümle ilgili atasözlerini de bu grupta değerlendirmek uygun düşecektir. Bu konuda aşağıdaki örnekler yol gösterici olacaktır.

Yer-suv—bitmas kon.

Yer ve su tükenmez yataktır.

Bu atasözünde toprak bitmeme ve tükenmeme özelliklerine sahip bir varlık olarak işlenmiştir. Yatak sözcüğü ise mecazi bir anlamla yaşanılacak yer manası gelmektedir. İkincil anlam olarak yatak sözcüğünden çeşitli değerli maddelerin (maden) çokça bulunduğu yer anlamı da çıkarılabilmektedir.

Yer- xazina, suv- gavhar.

Yer hazine, su incidir.

Yer boyligi, el boyligi.

Yerin zenginliği milletin zenginliğidir

Bu atasözlerinde toprağın zenginliği üzerinde durulmuştur. Toprağın bir hazine olduğu vurgulanarak toprağın değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır. "Yerin zenginliği milletin zenginliğidir" sözü toprağın toplumsal zenginlik kaynağı olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki üç örnek genel olarak yerin "coğrafi zenginlik" özelliği hakkında bilgi vermektedir. Toprak hazineye benzetilip toprağın gerekliliği mecazi bir söyleyişle açıklanmıştır. Bu gibi atasözleri toprak= varlık temelinde kurulmuş atasözleridir. Bu atasözlerinde hazine, inci, zenginlik, tükenmezlik gibi anlam kuvvetlendirici, pekiştirici kelimeler kullanılmış, toprağa sahip olmanın varlıklı, zengin olmaya eşdeğer olduğu anlatılmaya çalışılarak toprağın önemi vurgulanmıştır.

Zar bo'lmasa zargar harob, yer bo'lmasa dehqon harob.

Altın olmazsa kuyumcu harap, yer olmazsa çiftçi.

Bu atasözüne sebep-sonuç ilişkisi kurularak bir mesleğin kaynağı ve o kaynağın olmaması durumunda o meslek sahibinin de olmayacağı açık bir dille anlatılmıştır. Atasözünde toprağın insan yaşamındaki önemi, işlevi açıkça belirtilmiştir.

Dehqonning xazinasi- yer, kaliti- ter.
Çiftçinin hazinesi yer, anahtarı döktüğü terdir.

Bu atasözünde toprağı işlemenin değeri ve önemi açıkça görülmektedir. Hazine- anahtar kelimelerinin birleşimiyle oluşturulan atasözü bizdeki "Bakarsan bağ, Bakmazdan dağ olur" atasözüyle yakın anlamlıdır. Atasözünde toprağın değerli bir hazine olduğu ve bu hazineye ulaşmanın da ancak emek ve alın teri ile olacağı anlatılmaya çalışılmıştır.

Ko'z tuproqqa to'yar.
Göz toprakta doyar.
Ochko'zni tuproq to'ydirar
Açgözlü insanı ancak toprak doyurur.

Bu atasözlerinde toprak kelimesinin mecazi anlamı olan ölüm kavramı ortaya çıkmaktadır. Açgözlülüğün kötü bir şey olduğu, insanın öldükten sonra toprağa gömüleceği ve insanın servetinin ancak toprak olacağı açık bir biçimde anlatılmıştır. Bu tip atasözlerinde toprak (somut unsur) ölümle (soyut unsur) eşdeğer halde işlenmiştir.

Yaşanılan Yer (Vatan) Anlamını Taşıyan Atasözleri

Bu gruptaki atasözlerinde genel anlamda vatan olgusu işlenmektedir. Vatan ise daha önce de değindiğimiz gibi yaşanılan yer (kara parçası, toprak) anlamını taşımaktadır. Hemen hemen her toplumda vatan olgusunu işleyen atasözleri mevcuttur. Elbette ki ömrü savaşlarla geçen, vatanının bağımsızlığı için dur durak bilmeden savaşan Türk topluluklarında da vatan olgusuyla ilgili atasözlerine rastlamamak imkânsızdır. Vatan ile ilgili atasözlerinde vatanın güzelliği, zenginliği, kutsallığı, değerli oluşu ve korunması gerektiği gibi konular işlenir. Gurbet konusu da atasözlerinde yaygın bir biçimde işlenmiştir. Vatan toprağına duyulan özlem, ondan uzakta olma durumları atasözlerinde acıklı fakat gerçekçi bir biçimde anlatılmıştır. Biz vatan ile ilgili atasözlerini;

- Vatanın kutsallığıyla ilgili atasözleri
- Vatanı korumayla ilgili atasözleri
- Vatandan ayrı olmayla ilgili atasözleri

Şeklinde üç başlık altında inceleyeceğiz.

Vatanın Kutsallığıyla İlgili Atasözleri

Bu gruba giren atasözlerinde toprak diğer tüm varlıklardan üstün bir yere sahiptir. Vatan toprağı insanın hayatındaki en değerli, kutsal varlık olarak görülmektedir. Aşağıdaki örnekler bu durumu açıklamada bize yardımcı olacaktır.

Ona yerning tuprog'i — ona sutidan aziz
Ana vatanın toprağı ana sütünden azizdir
Ona yurting — oltin beshiging.
Ana yurdun altın beşiğindir.

Yukarıdaki örnekler vatan toprağının kutsal oluşuyla ilgili en çarpıcı örneklerdendir. İlk örnekte vatan toprağı anne sütünden daha önemli görülmüştür. İkinci örnekte ise benzetmeye başvurularak, vatan toprağı altın bir beşiğe benzetilmiştir. İki örnekte de Türk insanınca kutsal olarak kabul edilen varlıklar (anne sütü, beşik) vatan toprağından daha önemsiz sayılmıştır.

El qudrati — chin qudrat,
Vatan tuprog'i — qimmat.
Halkın kudreti, büyük kudret, Vatan toprağıysa servettir.
Tug'ilgan yering — Vataning,
Vataning — nomusing.
Doğduğun yer vatanındır, vatanın da namusundur

Bu örneklerde vatan toprağının önemi açıkça sezilmektedir. Servet, namus gibi insanoğlu için önemli olan olgular vasıtasıyla vatan toprağının önemi pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Vatan toprağının kutsallığını anlatan atasözleri genel olarak benzetmelerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Hitap ettiği insanın duygu dünyasına ulaşabilmek amacıyla insanoğlunun sevdiği, değer verdiği birtakım varlıklardan yararlanılarak konu daha çekici bir hale getirilmiştir.

Vatanı Korumayla İlgili Atasözleri

Bu gruba giren atasözleri vatan toprağının her türlü tehdit, tehlike vb. durumlardan korunması gerektiği ile ilgilidir. Bu durumun insanlara daha iyi aktarılabilmesi için bu konuyla ilgili atasözlerinde insanoğlunun duygu dünyasında önemli olan (sevgi, gönül, namus, nefret) birtakım kelimelerden yararlanılmıştır.

Dushmanga nafrati bo'lmaganning
Vatanga muhabbati bo'lmas.
Düşmana nefreti olmayanın
Vatana sevgisi olmaz

Bu atasözünde düşmana karşı durulması gerektiği açık bir biçimde vurgulanmaktadır. Bu atasözü nefret ve sevgi gibi iki zıt düşüncenin temelinde kurulmuş olmasına karşın bu iki zıt düşünce birbirinden bağımsız değildir. Vatanı sevmenin düşmana nefret duymayla olacağı atasözünde açıkça belirtilmektedir.

Tug'ilgan yerdan ko'ngil uzilmas,
Yurt qo'riganning yurti buzilmas.
Doğulan yerden gönül ayrılmaz,
Yurdunu koruyanın yurdu bozulmaz.
Qush butaga sig'inar,
Odam — Vatanga.
Kuş yuvasına sığınır
İnsan vatana.

Bu iki örneğin ilkinde vatanı korumanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Vatanı koruyan insanın kendi yurdunu (evini) korumuş olacağı dolayısıyla vatanı korumanın kendini korumak olduğu anlamı çıkmaktadır. Bu atasözünde bir iç-dış ilişkisi kurulmuştur. Buna göre vatan=dış unsur, ev =iç unsurdur. Dış unsuru yani vatanı korumak iç unsur yani evi korumaktır. Vatana gelecek en küçük zarar vatan toprağı içindeki evine de gelecektir.

İkinci örnekte ise vatanın sığınacak bir yuva olduğu ilk mısradaki "kuş yuvasına sığınır" sözünden anlaşılmaktadır. Burada gizli bir benzetme unsuru bulunmaktadır. İlk cümlede verilen açıklama ikinci cümlenin tamamlayıcısı gibidir. Bu düşünceye göre; insan ile kuş, vatan ile yuva özdeşleştirilmiştir.

Vatandan Ayrı Olmayla İlgili Atasözleri

Bu gruptaki atasözleri insanın vatanından ayrı olma, vatanına duyduğu özlem ve vatandan ayrı olduğunda karşılaşılabilecek durumlar anlatılmaktadır. Bu gruptaki atasözlerinin hemen hemen hepsinde insanın vatanından daha iyi bir yer bulamayacağı görüşü ön plana çıkmaktadır. Bu gruptaki atasözleri insanın duygu dünyasına hitab edecek şekilde oluşturulmuştur. Örnek teşkil ettiğini düşündüğümüz aşağıdaki atasözleri sebep sonuç ilişkisi içerisinde oluşturulmuştur.

Bu bölümdeki atasözlerinde vatandan ayrı kalma durumunda insanın başına gelebilecek birtakım olaylar acıklı bir biçimde açıklanmıştır.

O'lsang o'l,
Vataningda bo'l.
Ölürsen öl yine de vatanında ol.
Kiymoqqa katan yaxshi,
Turmoqqa vatan yaxshi.
Giymeye keten iyidir,
Yaşamaya vatan
Vatansiz inson — kuysiz bulbul.
Vatansız insan — yuvasız bülbüldür
Yoridan ayrilgan yetti yil yig'lar,
Yurtidan ayrilgan o'lguncha yig'lar
Yârinden ayrılan yedi yıl ağlar,
Yurdundan ayrılan ölünceye kadar ağlar.
Kishi yerida sulton bo'lguncha,
O'z elingda cho'pon bo'l.
El yurduna sultan olacağına
Kendi vatanına çoban ol
Birovning yurtida bek bo'lguncha,
O'zingning yurtingda it bo'l.
Başkalarının yurduna bey olacağına
Kendi yurdunda köpek ol

SONUÇ

Atasözleri bir tarih hazinesidir, geçmişte yaşanmış olaylardan yola çıkarak bugün hakkında çeşitli yargılarda bulunmaktadır. Elbette atasözlerinde beslendiği milletin duygu ve düşünce dünyası egemen olacaktır. Bu bakımdan Özbek atasözlerinde toprak düşüncesini görmemek imkânsızdır. Birçok Türk topluluğu gibi Özbek Türkleri de toprakla uğraşmış onu yaşamının bir parçası haline getirmiştir. Özbek Türklerinin yaşadıkları bölgenin coğrafi şartlarını düşünecek olursak Özbeklerin toprakla bu kadar haşır neşir olmaları şaşırtıcıdır. Yaşadıkları bölge çorak ve tarıma elverişsizdir ancak dünyanın en eski sulama kanalları da buradadır.

Vatan toprağı konusuna gelince; bağımsızlık duyguları aşırı gelişmiş olan bir milletinin gündelik yaşamında, sanatında, edebiyatında vatan ve onun bağımsızlığı hakkında birtakım emareler elbette bulunacaktır. İncelediğimiz atasözlerindeki durum da aynen bunun gibidir. Yıllarca esaret altında yaşayan Özbek milleti bağımsızlık hissiyatını atasözlerinin içine nakşetmiştir.

Özbek dilinin en son yayımlanan atasözleri sözlüğünde 1000'i aşkın toprak ve vatan konulu atasözü vardır. Bu atasözleri araştırmacılar için çok önemlidir çünkü içinde Özbek milletinin tarihi, düşünce dünyası, gündelik yaşamı ile ilgili bilgiler gizlidir. Özbekler hakkında bilgi edinmek isteyen araştırmacılar bu küçük ama anlam bakımından yoğun olan edebiyat ürünlerini inceleyebilirler.

KAYNAKÇA

[1] Altun, Mustafa (2004), "Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 79.
[2] Boratav, Pertev Naili (1988), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yay.
[3] Eltazarov, Juliboy (2010), "Özbek Atasözlerinde Yer/Toprak Düşüncesi", *Temrin Dergisi*, S. 38.
[4] *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (1991), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
[5] Özçelik, Mustafa (2010), "Aşık Veysel'in Kara Toprak Şiiri Etrafında Bir Yorum Denemesi", *Temrin Dergisi*, S. 14.
[6] *Türkçe Sözlük* (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.